

Harizm Türklerinin 1244 Yılında Kudüs'ü Ele Geçirmeleri ve La Forbie Zaferi*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 16 Eylül 2024 Kabul Tarihi: 13 Aralık 2024

☒ **Nadir Karakuş**

Doç. Dr. / Assoc. Prof.
Hitit Üniversitesi / Hitit University
İlahiyat Fakültesi / Faculty of Theology
<https://ror.org/01x8m3269>
<https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>
nadirkarakus@hitit.edu.tr
Yazar Katkı Oranı: %55

☒ **Mustafa Demirci**

Prof. Dr. / Professor
Selçuk Üniversitesi / Selcuk University
Edebiyat Fakültesi / Faculty of Literature
<https://ror.org/045hgzm75>
<https://orcid.org/0000-0001-9056-2389>
mdemirci@selcuk.edu.tr
Yazar Katkı Oranı: %45

Öz

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde tarihin akışını değiştiren Cengiz Han önderliğinde başlayan Moğol istilası, kendisini en çok Harizm bölgesinde hissettirmiş, bölgeden panik halinde kaçanlar Batı'ya doğru göç etmiştir. Celaleddin Harizmşah önderliğindeki askerler, 1230'da Yassıçemen Savaşı'nda Türkiye Selçuklu ve Eyyübî güçlerine yenilince, etrafa dağılmışlardır. Liderlerini de yitiren Harizmliler, bundan sonra Selçuklu ve Eyyübî devletlerine paralı askerlik yapmaya başlamışlardır. Bunlardan Mısır Eyyübî hükümdarının hizmetine girenler, 1244'te yolları üzerindeki Kudüs'ü ele geçirmeye karar vermişlerdir. 1229 yılından beri Haçlıların elinde olan Kudüs, Harizmlilerin baskısına dayanamayarak şehrin kapılarını Müslüman fatihlere açmak zorunda kalmıştır. Bu başarıdan sonra yollarına devam eden Harizmliler Gazze yakınlarında Mısır Eyyübî güçlerine katılıp Haçlıları La Forbie veya Harbiye köyü yakınlarında ezici bir yenilgiye uğratmışlardır. Onların bu başarısı, Selahaddin'in 1187'de kazandığı Hittin Zaferi ve ardından Kudüs'ü fethetmesiyle bir olarak anılmıştır. İslâm tarihinde çok fazla bilinmeyen bu konunun araştırılıp tüm detayları ile ele alınması Kudüs tarihi açısından olduğu kadar günümüzde yaşanan trajedilerin de anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Harizmliler, Eyyübîler, Kudüs, La Forbie Savaşı.

* Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Capture of al-Quds by the Khwarizm Turks and the Victory of La Forbie in 1244*

Research Article

Received: 16 September 2024 Accepted: 13 December 2024

Abstract

The Mongol invasion, which profoundly altered the course of history in the early 13th century, had its most significant impact in the Khwarizm region. In the wake of the invasion, many residents fled in panic, migrating westward. After the defeat of the Khwarizmian forces, led by Jalal al-Din Khwarizmshah, by the Seljuk and Ayyubid armies at the Battle of Yassıçemen in 1230, the Khwarizmian soldiers scattered. The death of their leader in 1231 further disbanded their ranks, and many of the surviving soldiers began to serve as mercenaries for the Seljuk and Ayyubid states. Among those who joined the Ayyubid forces were Khwarizmian soldiers who, in 1244, became part of the campaign to capture al-Quds. At the time, al-Quds had been in Crusader hands since 1229, but it could not withstand the Khwarizmites' siege and was forced to open its gates to the Muslim conquerors. This victory set the stage for further campaigns, as the Khwarizmian troops continued their journey and joined the Egyptian Ayyubid forces near Gaza. There, they delivered a decisive blow to an alliance of Ayyubids from Homs, Damascus, and Qarak, who had joined forces with the Crusaders. The Battle of La Forbie (or Harbiye) in 1244, where the Khwarizmian-Egyptian forces triumphed, is considered one of the most significant victories since the Battle of Hattin in 1187. This success, often overshadowed in historical accounts, is linked to the earlier achievements of Salah al-Din al-Ayyubi, who had defeated the Crusaders at Hattin and recaptured al-Quds in 1187. Investigating this lesser-known chapter of Islamic history and examining its intricate details not only enriches our understanding of the region's past but also sheds light on the historical events that continue to shape the tragedies we witness today, particularly those surrounding the history of al-Quds.

Keywords: History of Islam, Khwarizms, Ayyubids, al-Quds, Battle of La Forbie.

* This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Summary

The Mongol invasion of the early eighteenth century triggered a westward migration, prominently involving soldiers led by Jalal al-Din Kharizmshah of Khwarizm. A pivotal event during this period was the Battle of Yassıçemen in 1230, where these forces played a decisive role not only in shaping the destinies of Ahlat, Anatolia, and al-Jazira but also in altering the course of al-Quds' history. Following their leader Jalal al-Din Kharizmshah's defeat at Yassıçemen, he was killed while hiding in a mountain village near Amid. His scattered army turned to banditry in al-Jazira. These remnants, who had previously achieved notable successes against the Mongols from Sindh to Azerbaijan, were subsequently employed as mercenaries by various rulers of the time. Among those who integrated Khwarizmian soldiers into their forces were Ala al-Din Kayqubad, the formidable ruler of Anatolia, and the Ayyubids, who governed al-Jazira.

Initially serving al-Malik al-Ashraf, the Khwarizmian soldiers came under the command of his nephew, al-Malik al-Salih Najm al-Din Ayyub, after 1237. In 1238, significant upheavals shook the Ayyubid realm, beginning with the death of al-Malik al-Qamil in Damascus, which sparked disputes over his succession. Amid this power struggle, al-Salih Najm al-Din Ayyub, now commanding the Khwarizmian forces, rose to dominate Egypt. His ascent disrupted the authority of his uncle, al-Salih Isma'il of Damascus, and al-Nasir Davud, ruler of Karak, both of whom turned against him. Seeking to bolster his influence, al-Salih Isma'il allied with the ruler of Homs and even enlisted support from the Crusaders of the Second Kingdom of al-Quds. This alliance deeply unsettled the Muslim populations of Syria, Egypt, and Palestine. In response, al-Salih Najm al-Din Ayyub summoned the Khwarizmites in Syria to his aid and dispatched his specially trained Mamluk forces from Ravza Island on the Nile towards Gaza. As the Khwarizmites advanced from Syria to Gaza, they attacked al-Quds along their route. The Crusaders, unprepared for this assault, were overwhelmed by the Khwarizmites led by commanders such as Berke Khan, Berdi Khan, Saru Khan, and Kushlu Khan. The few Crusaders who survived the massacre owed their escape to the intervention of al-Nasir Dawud, the ruler of Karak. Nevertheless, the fate of those who returned and made their way to Jaffa was bitter and most of them were slaughtered and killed by the Khwarizmites. Having reconquered al-Quds in 1244, the Khwarizmites later met the Egyptian army (Mamluks) in Gaza. The Egyptian army consisting of Mamluk soldiers and the Khwarizmites met near a sandy area called La Forbie (Harbiye) by the Crusaders and Harbiye by the Muslims,

and this great battle resulted in the victory of the Khwarizmite side. More Crusaders perished in this battle than the soldiers of Damascus, Homs and Qarak, and many others, from Templars to Teutonic knights, from Hospitallers to Frankish nobles, patriarchs were killed in the process. The few who escaped survived thanks to the fortified walls of Askalan. After this brilliant victory, the Khwarzmites, who were expecting to receive rich quotas from Egypt, did not find what they were looking for and were not even allowed to approach the Egyptian border. After this, the Khwarzmites, who had been besieging Damascus with the Egyptian army, were not able to achieve what they wanted even after the city was taken by emancipation six months later, and they were not allowed to obtain booty and loot the city. Disappointed for the second time, the Khwarzmites took the Ayyubids ruler of Damascus, who had changed sides and retreated to Ba'lebek, with them and opposed al-Salih Najm al-Din Ayyub, but they were defeated and dispersed in the region. Nevertheless, the Khwarzmites, who gave the Muslims the will to fight, inspired the Mamluks in the next phase of the Crusades.

Researching this relatively overlooked topic in Islamic history and examining it in detail holds significant value for understanding the history of al-Quds and the ongoing tragedies in the region. The Khwarizmians, who captured al-Quds and secured victory at La Forbie, later faced defeat at the hands of their compatriot, Sultan Qutuz (1259–1260), one of the earliest Mamluk rulers. Under Qutuz's command, they were defeated alongside the Mongols at the pivotal Battle of Ayn Jalut.

Giriş

Tarihte meydana gelen büyük göçlerin, sosyal ve siyâsî gelişmeleri de beraberlerinde getirdikleri bilinen bir gerçek olmuştur. 350'de başlayan ve Avrupa'ya yapılan şiddetli insan hareketliliği olarak bildiğimiz Kavimler Göçü, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran sebepler arasında gösterilmiştir.¹ Hz. Muhammed'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye yaptığı hicret ise İslâm dininin üç kıtada süratle yayılması kadar büyük bir medeniyetin de doğmasıyla sonuçlanmıştır.² 9. asrın ortalarında Vikinglerin Britanya'dan Endülüs sahillerine, İrlanda'dan Normandiya'ya kadar uzanan istilaları ise Avrupa tarihinde büyük kırılmalara yol açmıştır.³ 1071 Malazgirt Zaferi sonrası Türklere Anadolu'nun kapılarının açılması ise bir başka büyük olay olarak karşımıza çıkmıştır. Bu başlangıç, Bizans'ın düşüşe geçtiği, Anadolu Selçuklu ve diğer Türk hânedanların ise bölgede güçlerini ciddi oranda hissettirdikleri bir hadise olmuştur.

Yukarıda ana hatlarıyla vermeye çalıştığımız bu olaylardan sonra 1220'lerden sonra Moğol istilası nedeniyle yapılan göçler ise benzer olaylarla kendisini göstermiştir. Muhammed Harizmşah'ın 1220'deki ölümünden sonra oğlu Celâleddin (1220-1231) ile devam eden Harizmşah-Moğol mücadelesi, Sind'den İran ovalarına kadar geniş bir alanda devam etmiştir.⁴ Celâleddin Harizmşah'ın Yassıçemen Savaşı'nda Anadolu Selçuklu ve Eyyübî güçlerine yenilmesi ise bölge tarihinde olduğu kadar Haçlı Seferleri ve Kudüs üzerinde de etkili olmuştur. Celâleddin'in 1231'de vefat etmesiyle sahipsiz kalan Harizmliler, çevrede bozgunculuk yaparken bir anda kendilerini Anadolu Selçukluları ve Eyyübî ordularında paralı asker olarak bulmuşlardır. Bu süreç de onların Kudüs'ü 1244'te yeniden fethetmeleri ve ardından La Forbie Zaferi'nin kazanılmasında

¹ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), 241-249; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 41-43.

² Bedreddin Ebû Şühbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'ân ve s-sünne* (Dimaşk: y.y., 1988), 1/429 vd.; Muhammad Khalid Masud, "The Obligation to Migrate: The Doctrine of Hijra in Islamic Law", *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*, ed. D. F. Eickelman – J. Piscatori (London: Oxford University Press, 1990), 29-49.

³ Halil Yavaş, *Siyasi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Vikingler* (İstanbul: Motto Yayınları, 2019), 417 vd.

⁴ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Zümen (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1980), 253 vd.

baş aktör haline getirmiştir. Tarihte çok öne çıkmayan bu önemli konu hakkında müstakil bir çalışma olmaması ise bu makaleyi daha önemli hale getirmiştir.

Bu konu Halep, Dımaşk, Hama ve Mısır kaynaklarında oldukça geniş anlatıldığı gibi Batılı araştırmalarda da kendisine fazlasıyla yer bulmuştur. Marie Luise Bulst-Thiele'nin “Zur Geschichte der Ritterorden und des Königreichs Jerusalem im 13. Jahrhundert bis zur Schlacht bei La Forbie am 17 Oktober 1244” başlığı altında kaleme aldığı makalesi, bu konuda en önemli çalışma olarak kendisini göstermiştir. Almanca'dan “Şövalye tarikatlarının tarihi ve 13. yüzyılda Kudüs Krallığı'ndan 17 Ekim 1244'teki La Forbie Savaşı'na Kadar” şeklinde çevirebileceğimiz bu makalenin La Forbie savaşından kısaca bahsetmesi önemli bir eksiklik olarak kendisini göstermiştir. Yine Selahaddin Eyyübî (1171-1193) sonrası Eyyübî ailesi içindeki mücadeleleri tüm açıklığıyla kaleme alan R. Stephen Humphreys'in çalışması da bu konuda bahsedilmesi gereken önemli bir çalışmadır. “From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260 ismi altında yayınlanan bu önemli eser, her ne kadar Harizmlilerin Kudüs'ü ele geçirmesinden bahsetse de bazı eksiklikler, konunun anlaşılmasına yeterli derecede katkı sağlamaktan uzak olmuştur. Müslüman kaynaklarından ve diğer batılı çalışmalardan edindiğimiz bilgilerle daha anlaşılır hale gelen konu, bu yönüyle daha sonra yapılacak araştırmalar için önemli bir basamak teşkil edecek, kendi alanında mühim bir boşluğu da dolduracaktır.

1. Kudüs'ün Fethinden Önce Yaşanan Bazı Olaylar

Moğolların önünden kaçarak Sind'den Azerbaycan'a kadar geniş bir coğrafyada hareket eden Celâleddin Harizmşah (1220-1231), 1219 yılı itibarıyla Irak bölgesinde varlığını göstermeye başlamıştır.⁵ Kuzeydeki, Azerbaycan Atabegliği de denilen İldenizlilerden (1148-1225)⁶ önce Suriye'deki Eyyübîler, Celâleddin'e yakınlaşmaya çalışmışlardır. V. Haçlı Seferi'nde (1218-1219) Dimyat'ı işgal eden Haçlılar, Mısır Eyyübî meliki el-Kâmil (1218-1238) ile onun rakibi Dımaşk Meliki olan kardeşi el-Muazzam (1218-1227) arasında zoraki bir yakınlaşmayı sağlamışlardır.⁷

⁵ Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed en- Nesevî, *Celâleddin Harizmşah Biyografisi*, çev. Necip Asım, nşr. Mustafa Demirci (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 125 vd.

⁶ Bk. Muhammed b. Ali er-Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr* çev. Ahmet Ateş (Ankara: TTK Yayınları, 1960), 2/162 vd.

⁷ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi t-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1417/1997), 306-307/01; Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Ali İbn Nazîf, *et-Târîhu'l-Mansûrî, Telhisü'l-keşf ve'l-beyân fi havâdisi'z-zamân*, thk. Dr. Ebu'l-Abd Dûdü (Dımaşk: Matbaatu'l-Hicâz, ts.), 1/75; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Ve-feyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904), 5/79-80; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre fi zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (b.y., y.y., ts.), 1/101; Kutbüddin Yunîni, *Zeylü mir'âti'z-zamân* (Kahire:

Bu kritik durumda, kuzeydeki kardeşleri Cezîre meliki el-Eşref Mûsâ'dan (1200-1237) çekinmişler, ona karşı Celâleddin Harizmşah'a yanaşmayı düşünseler de buna cesaret edememişlerdir. Gerekçeleri ise haklı olarak Celâleddin'in iktidar hırsının daha sonra kendilerine zarar verecek olması şeklinde belirlenmiştir.⁸

İkinci ve daha derin etkileri olan Harizm-Eyyübî karşılaşması, 1230 yılında gerçekleşmiştir. Celâleddin'in Cezîre Eyyübîlerine ait Ahlat'ı ele geçirmesi, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237) ile Eyyübîlerden el-Melikü'l-Eşref'i bir araya getirmiştir.⁹ Harizmlî Celâleddin, Erzincan yakınlarında Yassıçemen Savaşı'nda Eyyübî-Selçuklu güçlerine mağlup olarak Hoy şehrine çekilmiştir. Müttefik güçler, harabeye dönen Ahlat'a birlikte girdikten sonra Sulçuklu Sultanı Keykubad, Celâleddin ile birlikte hareket eden amcaoğlu Tuğrul Şah'a ait olan Erzurum'u ele geçirmiş, Eyyübîler ise Celâleddin'e karşı yapılan ittifakta yer almayan Doğan/Togan Arslan (ö. 532/1137) ailesinden Hüsâmeddin Tuğrul'a ait Erzen'i topraklarına katmışlardır.¹⁰ Bu süreç, Celâleddin'in 15 Ağustos 1231'de Âmid'in bir dağ köyünde öldürülmesiyle¹¹ yeni bir aşamaya girmiştir. Zira başıboş kalan Harizmlî askerler, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ve Cezîre'deki Eyyübîlerin hizmetine girerek kendilerini Kudüs'ün fethine götürecek yeni bir sürecin içine girmişlerdir.¹²

1230 Yassıçemen Savaşı sonrası, Anadolu Selçuklu ve Eyyübî hizmetine giren bu başıboş Harizmlîler, daha sonra bölgenin kaderinde önemli işler

Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 1992), 2/202-203; Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî, *el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.), 3/122-129; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 29/53-54; Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb fî ahbârî Benî Eyyüb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl v.dğr. (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 4/17-19.

⁸ Steven Runciman, *A History of the Crusades* (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 3/160.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, 10/248 vd.; İbn Nazîf, *et-Târîhu'l-Mansûri*, 1/157; Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî târihi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/471-477; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 4/297-298.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî t-târîh*, 440-445/01; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 4/298-300; Nâsîrüddîn Hüseyin İbn Bîbî, *el-Evâmiru'l-Alâiyye: Selçuknâme*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 1/386-397.

¹¹ Nesevî, *Celâleddin Harizmşah Biyografisi*, 237; Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-mülûk fî muhtasarî sîreti men vellâ Mısır ve'l-mülûk*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 1/134.

¹² Thomas Asbridge, *The Crusades, The War for the Holy Land* (London: Simon & Schuster Publishing, 2012), 623-626.

üstlenmiştir.¹³ Zikrettiğimiz üzere bazı Harizmliler, Eyyübîlerin hizmetine girmiş ve daha çok el-Melikü'l-Kâmil'in (1218-1238) ölümüyle ortaya çıkan karışıklıklar esnasında kendilerini göstermişlerdir. 8 Mart 1238'de Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'in Dımaşk'ta ölmesi,¹⁴ aile içinde yeni karışıklıklar çıkarmıştır. Babasının vefatını öğrenen el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb (ö. 647/1249), hanedandan el-Cevâd Muzafferüddin'in çabucak ele geçirdiği Dımaşk üzerine yürümüştür.¹⁵ Cezîre bölgesinde el-Kâmil'in vekili olan es-Sâlih Eyyüb, 1237'de topraklarına babasının onayıyla Urfa, Harran, Rakka, Suruç, Re'sül'ayn, Nusaybin ve Habur gibi şehirleri de eklemiş ve bu esnada Harizmlileri de emri altına almıştır. Dımaşk'a sahip olmak için emrindeki Harizimli birlikleri kullanan es-Sâlih, kısa sürede rakiplerini şehirden çıkarmayı başarmıştır.¹⁶

Harizmliler, Kudüs fatihi Selahaddin Eyyübî (1171-1193) sonrası, Eyyübî ailesi arasında bitip tükenmek bilmeyen aile içi mücadelelerle burada tanışmıştır.¹⁷ Efendileri es-Sâlih'in, Mısır'daki küçük kardeşi II. el-Melikü'l-Âdil (1238-1240) ve Dımaşk'a sahip olmak isteyen amcası el-Melikü's-Sâlih İmâdüddin İsmâil (1237-1238, 1239-1245) ile olan mücadelelerine de tanık olmuşlardır.¹⁸ Bu ilginç mücadele sonrası amca es-Sâlih İsmail, Dımaşk'a hâkim olmuş ve zor durumda kaldığını gören es-Sâlih Eyyüb, Kerek hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un (1229-

¹³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye*, 1/431-435; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarıcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 87-88; Müverrih Vardan, "Türk Fuhatı Tarihi, 889-1269", *İÜEF Yayınları, Tarih Seminerleri Dergisi, Metin ve Vesikalar*, çev. Hrant D. Andreasyan (İstanbul: Millî Mecmua Basımevi, 1937), 224-225; Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, 98; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993), 404-408; Ahmet Yaşar Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 50 vd.

¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/83; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/138; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî (b.y., Dâru Hicr, 1418/1997), 524/61; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin (Beirut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 6/299; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 4/246.

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb fî târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (by: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/1809; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/105; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/145.

¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, 3/1211; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/335; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî smaâti'l-inşâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/456-458; Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Taqıyyüddin Ahmed el-Makrizî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/360-362.

¹⁷ R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260* (Albany: State University of New York Press, 1977), 233-234, 262.

¹⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 162/92; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, 6/233; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 4/280.

1247) yanına sığınmıştır. Her iki Eyyübî meliki, Mısır'da devlet işlerini liyakatsiz bazı kimselerin eline bırakan II. Âdil'i bertaraf etmek üzere harekete geçmiştir. Mısır'da sevimleyen II. Âdil, Haziran 1240'ta kolayca tahtından indirilmiş es-Sâlih Eyyüb, bölgenin yeni yöneticisi olmuştur.¹⁹

Mısır'da bu olaylar gerçekleşirken Harizmliler de Suriye'de efendileri es-Salih Eyyüb adına varlıklarını sürdürmüş, ancak her tarafı da yağmalayarak herkesi canından bezdirmişlerdir. Yağma ve talanlarını ise daha çok Halep, Hama ve Humus'taki Eyyübîler üzerine yapmışlardır. Bunun üzerine Halep Eyyübî meliki el-Melikü'n-Nâsır Selahaddin Yusuf (1236-1260) ve Humus Eyyübî meliki el-Melikü'l-Mansûr İbrâhim (ö. 645/1248), Harizmlilere karşı ortak bir harekât düzenleyip onları etkisiz hale getirmişlerdir.²⁰ Yağma ve katliamla birlikte anılan bu acı olaylar, ileride de bahsedileceği gibi Harizmlilerin Suriye'de sevilmemelerinin en önemli nedeni olmuştur.

2. 1244 Kudüs'ün Yeniden Fethi

Haçlı seferlerinin merkezinde yer alan Kudüs'ün Selahaddin Eyyübî tarafından 1187'de Franklardan geri alınması, tüm İslâm âlemini sevince boğmuştur.²¹ 1189-1192 yılları arasında devam eden III. Haçlı Seferi dahi Kudüs'ün el değiştirmesini mümkün kılamamış Fransa Kralı II. Philippe Auguste (1180-1223), Kutsal Roma Cermen İmparatoru Frederich Barbarossa (1155-1190) ve İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard'ın (1189-1199) çabaları boşa gitmiştir.²² Selahaddin'in 1193'te vefatından sonra aile içi kavgalar Eyyübîleri zayıflatmış, kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil'in

¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 4/1809; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/499-500; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 7/165; Yunîni, *Zeylü mir'âti'z-zamân*, 1/141; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, 3/163-165; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/264; Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed el-Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitât-ı ve'l-asâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 3/412; İbn Vâsıl, , 5/252; Humpreys, *From Saladin to the Mongols*, 258-259.

²⁰ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/40-41; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 104/3; İbn Nazîf, *et-Târîhu'l-Mansûrî*, 1/132; Runciman, *A History of the Crusades*, 3/112; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âti'z-zamân fî tevârihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekat v.dğr. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 22/321; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve divânu mübteda' ve'l-haber fî târihi'l-Arab ve'l-Berber ve âsirihim min zevi'ş-şe'ni'l-ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 5/413-414.

²¹ Stanley Lane-Pool, *Saladin and the Fall of the Jerusalem* (London: Independently Published, 1898), 217; Bedrettin Basuğuy, "Medical Developments During the Reign of Salah al-Dîn al-Ayyübî and the Famous Physicians of the Period," *Journal of Research on History of Medicine* 7/4 (February 2019), 3-18.

²² Ambroise, *The Crusade of Richard Lion-Heart*, ed. Austin P. Evans (New York: Columbia University Press, 1941), 31 vd.; Zoe Oldenbrough, *The Crusades*, çev. Anne Carter (New York: Pantheon Books, 1966), 437-467; Hans Eberhard Mayer, "Der Brief Kaiser Friedrichs I. an Saladin von Jahre 1188", *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 14 (1958), 488-494.

(1200-1218) kısmen birliği sağlamasıyla bu süreç yavaşlamıştır.²³ Onun 1218’de vefatı ve bu esnadaki V. Haçlı Seferi’nin savuşturulmasından sonra oğulları, yeniden iktidar kavgasına başlamışlardır. Bu kaygan ve tehlikeli süreçte, Dımaşk Eyyübî hükümdarı el-Melikü’l-Muazzam İsâ (1218-1227), bölgeye yeni gelen Celâleddin Harizmşâh’a yanaşmaya çalışınca²⁴ Mısır’daki kardeşi el-Kâmil de kendisine daha farklı bir müttefik bulmuştur. Onun bulduğu müttefik ise Kutsal Roma-Cermen imparatoru (1220-1250) ve Sicilya Kralı II. Frederich (1208-1250) olmuştur. 1229’da da Kudüs, el-Kâmil tarafından Yafa veya Tel el-Acûl Anlaşması’yla ibadet yerleri Müslümanlarda kalmak şartıyla Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederich’e; dolayısıyla Haçlılara bırakılmıştır.²⁵

Harizmlilerin Cezîre’den Suriye’ye geçtikleri süreçte Kudüs, Haçlıların elindedir ve bölge yeni kırılmaların eşiğinde bulunmaktadır. Mısır ve Dımaşk Eyyübîleri arasında daha önceden var olan iktidar mücadelesi, 1243-1244 yılları arasında yeniden kendisini göstermiş ve bir elçi trafiği yaşanmaya başlamıştır.²⁶ Eyyübî ailesi arasında yaşanan bu gerilimler, başta Tapınak şövalyeleri olmak üzere Frankları oldukça memnun etmiştir. Dımaşk’taki amca İsmail,²⁷ es-Sâlih Eyyüb’un müttefiki olan Kerek hükümdarı en-Nâsır Dâvûd’u yanına çekerek gücünü artırmıştır.²⁸ es-Sâlih İsmâil, daha fazla müttefike sahip olmak için de Haçlı Seferleri boyunca görmeye alışık olunan Franklara dayanma politikasına sarılmıştır. Haçlıları memnun etmek isteyen es-Sâlih İsmâil, Kudüs’ün Müslümanlara ait bölgesindeki din adamlarını geri çekme ve burayı Hıristiyanlara terk etme

²³ İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kurûb*, 183/2 vd.i

²⁴ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’l-taleb*, 8/3543; Yunîni, *Zeylû mir’âti’z-zamân*, 1/125; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 29/136-137; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 17/112-113; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âti’z-zamân*, 22/311.

²⁵ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, 1/475; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 185/1; Yunîni, *Zeylû mir’âti’z-zamân*, 1/129; David Abulafia, *Frederick II. A Medieval Emperor* (London: Penguin, 1988), 79 vd.; John Philip Lomax, “Frederick II, His Saracens and the Papacy”, *Medieval Christian Perceptions of Islam*, ed. John Victor Tolan (London: Routledge, 2000), 175-198; Linda Ross, “Frederick II: Tyrant or Benefactor of the Latin East?”, *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean* 15 (2003), 149-159.

²⁶ İbn Şeddâd, *el-A’lâku’l-hatîre*, 1/103-105; Yunîni, *Zeylû mir’âti’z-zamân*, 1/184.

²⁷ Dımaşk Eyyübî hükümdarı el-Melikü’s-Sâlih İsmâil ile ilgili olarak Ebü’l-Hayş (أبو الخبيش) künyesi de zikredilmiştir. Ancak klasik kaynaklarımızda, böyle bir ifadeye rastlanılmamıştır. Ebü’l-Hayş künyesi için bk. Ebulfazl Hatîbi, “el-Melikü’s-Sâlih, Ebü’l-Hayş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/80.

²⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, 29/247-249; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-zâhire*, 6/310; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kurûb*, 5/301-303;

karşılığı, onların ittifakına talip olmuştur.²⁹ İş bu kadarla da kalmamış, Franklara aynı şartırtıcı teklifi, Mısır'daki es-Sâlih Necmeddin Eyyüb da yapmakta gecikmemiştir.³⁰

Kudüs'ün savaşız olarak ele geçirilmesindeki bu başarı, Haçlılar için olduğu kadar Müslüman melikleri birbirine düşürmede oldukça mahir olan Tapınak şövalyeleri tarafında da sevinçle karşılanmıştır. Bu diplomatik başarıyı, kendilerine mal eden Tapınak büyük üstadı Armand de Perigord (1232-1246), yeni papa seçilen IV. Innocentius'a (1243-1254) durumu övünçle bildirmiştir. Ayrıca Tapınak büyük üstadı Perigord, Kutsal Kudüs'ü yeniden tahkim etmek ve şehre yaptıkları hizmet için sarf ettikleri gayreti, gururla Avrupa'ya ulaştırmıştır.³¹ Ancak papalık ile ve Tapınakçılarla yıldızı barışmayan II. Fredercih, büyük üstada bir mektup yazarak gelişmelerden dolayı onu kınamıştır. Müslümanlarla yapılan bu yakınlaşmayı, Avrupa kamuoyu önünde de eleştiren İmparator II. Frederich, Tapınakçıları kendisine has işneleyici üslubu ile zemmetmeyi ihmal etmemiştir.³²

Avrupa'da ve Haçlılar arasında bu olaylar gerçekleşirken Mısır, Suriye ve Filistin'de, Eyyübîler arasında, siyasî çalkantı devam etmiştir. 1244 başlarında Dımaşk Eyyübîleri, beraberlerine Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır ve Humus hükümdarı el-Melikü'l-Mansûr İbrâhim'i aldıkları gibi Haçlıları da yanlarına çekmişlerdir. Mısır Eyyübî hükümdarı es-Sâlih Necmeddin Eyyüb'a karşı yapılan bu ittifak sonucu, harekâtın zaferle sonuçlanması halinde aralarında ganimet paylaşımı dahi planlanmıştır.³³ Bu paylaşımında en dikkat çeken madde ise zafer sonrası diğer mütteliklere vadedildiği gibi Haçlılara da Mısır'dan pay verilmesi sözü olmuştur. Akkâ'da bizzat es-Sâlih İsmail'in katılımıyla gerçekleşen anlaşma esnasında, neşeyle Tapınakçıların masraflarını karşıladığı bir akşam yemeği yenilmiş, es-Sâlih Necmeddin Eyyüb aleyhine planlar yapılmıştır.³⁴ Bu olayları daha da trajik hale getiren başka gelişmeler ise hânedan içi kavgayı daha da gerginleştirmiştir. Mısır Eyyübî yönetimi, Dımaşk'ta tutuklu bulunan es-Salih Necmeddin Eyyüb'un oğlu el-Muğîs Ömer'in serbest bırakılması şartıyla Dımaşk'taki es-Sâlih İsmail'in hâkimiyetini tanıyacağı sözünü vermiştir. Ancak Dımaşk'ta es-Sâlih Eyyüb adına hutbe okununca veziri,

²⁹ İbnü'l-Furât, *Ayyubids, Mamlukes and Crusaders, Selections from the Tārîkh al-Duwal wa'l-Mulûk*, nşr. J. S. C. Riley-Smith - U. M. C. Lyons (Cambridge: W. Heffer and Sons Publishing, 1971), 3.

³⁰ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/223.

³¹ Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2006), 229-230.

³² Mathew Paris, *Chronica Majora* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 4/419; Barber, *Yeni Şövalyelik*, 230.

³³ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/87-89; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/301-302.

³⁴ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/223-224.

es-Salih İsmail'i uyararak el-Muğîs Ömer'i serbest bırakmamasını; böylece Dımaşk'ı elinde tutabileceğini söyleyerek anlaşmayı bozdu muştur.³⁵

Her şey, yalnızlaşan ve aldatılan Mısır Eyyûbî meliki es-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un aleyhine iken imdada, Harizmliler yetişerek bu oyunu bozmuşlardır. 1241'de Suriye'de tutunamayan Harizmliler, Urfa ve Harran civarına gelerek burada ücret karşılığı kılıçlarını isteyen devletlerin ve emirliklerin hizmetine sunmaya başlamıştır. 1244 başlarında eski efendileri es-Sâlih Eyyûb'un zor durumda kaldığını öğrenince de yapılan davete icabet ederek derhal Harran'dan Mısır'a doğru yola çıkmışlardır. Harizmliler, Dımaşk ve Filistin topraklarına girip hem Haçlılar hem de Suriye Eyyûbîleri aleyhine bazı baskın ve yağma harekâtında bulunmuşlardır.³⁶

1244 Haziran'dan 1244 Ekim'e kadar gerçekleşen süreç, Harizmlileri bölgede unutulmaz yapan olayların da başlangıcı olmuştur. es-Salih Eyyûb, Dımaşk'taki amcası İsmail ve onun müttetiklerine karşı harekete geçme vakti geldiğine hükmederek Cezîre'de başıboş dolaşan Harizmliler ile birlikte es-Salih İsmail'in üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu olaydan kısa süre önce Hüsameddin Bereke Han kumandasındaki yaklaşık 10.000 kişilik Harizmi ordusu, es-Salih Necmeddin Eyyûb'a katılmadan önce Nablus üzerinden yolları üzerindeki Kudüs'e saldırmıştır.³⁷ Bereke Han dışında beraberinde Harizm askerlerinin diğer seçme kumandanları da bu orduyu yönetmektedir. Bunların ismini, olaylardan yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşamasına rağmen görgü tanıklarının anlatılarından yola çıkarak bizlere nakleden Nâsirüddîn İbnü'l-Furât'tan (ö. 807/1405) öğreniyoruz. Berdî Han, Saru Han ver Güçlü Han, 10.000 kişilik Harizm ordusuna yardımcı emirlik yapmaktadır.³⁸

Yaklaşan tehlikenin birden farkına varan Kudüs'teki Haçlılar, Patrik Robert ile Tapınak ve Hospitalier şövalyeleri önderliğinde Kutsal Şehir'i korumak için harekete geçmişlerdir. Buna rağmen kendilerine güvenemeyen şövalyeler, geride ufak bir garnizon bırakarak kentten dışarı kaçışıp sahilde kendilerini güvence altına almak istemişlerdir. Geride kalan garnizonun Harizmlilere direnme şansı olmadığı için Kudüs'ün kapıları, 11 Temmuz 1244'te Müslüman fatihlere açılmıştır. Sokak aralarındaki bazı çaresiz ve

³⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/88; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 4/1809; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 4/237; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, 3/165.

³⁶ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 4/1810; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/128; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*, 3/159-160; Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rîfeti düveli'l-mülûk*, 1/400-402; İbn Tağrıberdî, *en-Nücumu'z-zâhire*, 6/323; Safedî, *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-mülûk*, 1/134.

³⁷ Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rîfeti düveli'l-mülûk*, 1/418-419; Simon Sebag Montefiore, *Jerusalem, The Biography* (New York: Alfred A. Knopf Publishing, 2011), 362-363.

³⁸ İbnü'l-Furât, *Ayyubids, Mamlukes*, 3.

etkisiz çarpışmalar hezimetle neticelenmiş, şehrin valisi ve Hospitalierlerin Kudüs sorumlusu da bu esnada öldürülmüştür.³⁹

Harizmlilerin bu başarısıyla Kutsal Şehir'in yeni sahibi, yaklaşık on beş yıl aradan sonra yeniden Müslümanlar olmuştur. Ancak bundan sonra Kudüs'te bazı olumsuzluklar da yaşanmış ve Selahaddin'in 1187'deki fethi esnasındaki hoşgörü,⁴⁰ bu esnada görülememiştir. Harizmliler, Kudüs'ün 1099'da Haçlılar tarafından barbarca ele geçirilip pek çok katliam yapılmasının intikamını alırcasına bir ay şehri yağmalamıştır.⁴¹

Kerek hükümdarı en-Nâsır Dâvûd'un girişimleriyle iç kale Harizmlilere teslim edilmiş ve bunun karşılığında da Frankların serbestçe şehirden çıkmaları sağlanmıştır. Kerek hükümdarı en-Nâsır, gönülsüzce giriştiği bu çabalarını hayata geçirmek için Kudüs önlerinde yetecek ölçüde askerî bir güç buldurmuş, bundan sonrasında ise hiç ilgilenmemiştir.⁴² Yollarına devam eden Haçlılar ise Yahudiye Tepeleri'nde bazı yağmacıların ve bedevîlerin saldırısına uğramışlardır. Emevî halifesi Süleyman b. Abdümelik (715-717) tarafından kurulan Remle⁴³ yakınındaki düzlükte de Harizmlilerin öncü kuvvetlerinin elinden kurtulabilen Hıristiyanların ancak üç yüz kadarı Yafa'ya ulaşabilmiştir.⁴⁴ Bir anda Kudüs fatihi olan Hüsameddin Bereke Han, yıkım ve yağma bittikten sonra muzaffer ordusunu, Mısır'dan gelerek kendisine katılan yaklaşık beş bin memlük savaşı ile birlikte Güney Filistin'deki Gazze yakınındaki buluşma noktasına yönlendirmiştir.⁴⁵

3. La Forbie Zaferi

Harizmliler, 1244 Ekim ortalarında es-Sâlih Eyyüb'un kısa süre önce oluşturup özel teşkil ettiği memlük askerleri⁴⁶ ile birlikte Gazze'ye gelerek burada ordugâhlarını kurmuşlardır. Ordunun başına Harizmlî Berke Han yerine seçkin memlük askerlerinin en yeteneklilerinden olan Rükneddin

³⁹ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/224 Bulst-Thiele, "Zur Geschichte der Ritterorden und des Königreichs Jerusalem", 210-213.

⁴⁰ Bk. Ernoul, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 175 vd.

⁴¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/336; Karen Armstrong, *Jerusalem, One City Three Faiths* (New York: Ballantine Books, 1997), 406-407; Paul M. Cobb, *The Race of Paradise, An Islamic History of the Crusades* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 214-215; Runciman, *A History of the Crusades*, 3/224-225; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 295-299.

⁴² İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/103-105; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/337.

⁴³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, thk. Ferid Abdülazîz el-Cündî (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/69.

⁴⁴ Hans Eberhard Mayer, "The Origins of the Lordships of Ramla and Lydda in the Latin Kingdom of Jerusalem", *Speculum* 60 (1985), 537-552.

⁴⁵ Asbridge, *The Crusades, The War for the Holy Land*, 625-626.

⁴⁶ Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 1/405.

Baybars geçirilmiştir.⁴⁷ Bu gözle görünür ayrıntı ise Mısır Eyyübî hükümdarı es-Sâlih Necmeddin Eyyüb'un Harizmlilere tam manasıyla güvenemediğinin ilk işaretlerinden birisi olmuştur.

Mısır-Harizm güçlerinin karşısında ise Haçlı seferleri esnasında zaman zaman görülen, ancak hiç bu şekilde gerçekleşmeyen bir ittifak yer almıştır. Bu ittifakta başta Dımaşk meliki es-Sâlih İsmail olmak üzere, Kerek emîri en-Nâsir Dâvud ve Humus hâkimi el-Mansur İbrâhim yer almıştır.⁴⁸ Bu ittifakın sürpriz ve sıra dışı son müttefiki ise Outremer'in,⁴⁹ yani Suriye ve Filistin'in birleşik Haçlıları olmuştur. İttifakta Tapınak ve Hospitalier büyük üstadları Armand de Perigord ve Guillaume de Châteauneuf (1243-1258), şövalyeleriyle birlikte yer almışlardır. Alman Töton şövalyeleri ise büyük üstad Heinrich von Hohenlohe (1244-1249), Avrupa'da olduğu için Suriye'deki şövalyelerden bir grupla ittifaka katılmışlardır. Antakya Prinkepsi V. Bohemond (1233-1252), kuzenleri Jean ve Guillaume de Botrun ile Trablus başkumandanı Jean de Ham'ı göndermiştir. Bu büyük orduya ise Toron ve Sûr/Tyre hâkimi Philippe de Montfort ve Yafa Kontu Gautier de Brienne komuta etmiştir. Haçlılar arasında ruhani sınıftan kişiler de orduda saf tutmuş, bizzat Patrik Robert yanında Sûr ve Remle piskoposları da Haçlılara cesaret aşılamaya çalışmıştır.⁵⁰ Bu ilginç ittifak hakkında bir Müslüman tarihçi, Nureddin Zengî (1146-1174) ve Selahaddin Eyyübî döneminden beri böyle bir rezalet görülmediğini ifade ederek sıra dışı bu savaşı, felâket günü olarak nitelemiştir.⁵¹

Savaşın gerçekleştiği yer ise Gazze'nin birkaç kilometre kuzey doğusunda kumlu bir sahrada yer alan Harbiye veya La Forbie köyü yakınları olmuştur.⁵² Ana kaynaklarımızdan Memlûkler devrinin önde gelen devM let adamı ve tarihçisi Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî (ö. 733/1333) bu savaşa, “el-Kâine Savaşı” (الواقعة الكائنة) demeyi uygun bulmuştur.⁵³ Sa-

⁴⁷ İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 373.

⁴⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, 4/1809; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 305/92; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/103; 5/337.

⁴⁹ Bk. Jean Richard, “The Political and Ecclesiastical Organisation of the Crusader States”, *A History of the Crusades*, ed. Kenneth M. Setton (Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989), 5/193-250; Alan V. Murray, “Outremer”, *Crusades an Encyclopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 910-912.

⁵⁰ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/225-226.

⁵¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 22/382.

⁵² Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, 3/169-170; Marie Luise Bulst-Thiele, “Zur Geschichte der Ritterorden und des Königreichs Jerusalem im 13. Jahrhundert bis zur Schlacht bei La Forbie am 17 Oktober 1244”, *Deutsche Archiv für Erforschung des Mittelalters* 22 (1966), 197-226. Humpreys, *From Saladin to the Mongols*, 275'te bu yerin Askalan civarında olduğuna dair yanlış bir bilgi yer almıştır.

⁵³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/305, 492.

vaş öncesi yapılan bir istişare toplantısı, Harizmlilerin sabırsız yapıları hakkında bizlere bazı bilgiler sunmuştur. Humus Eyyübî hükümdarı el-Mansûr İbrâhim, bulunulan yerde kalınmasını ve buranın tahkim edilerek Mısır kuvvetlerine karşı durulmasını önermiştir. O, tahkim edilmiş bir ordugâha saldırarak vakit kaybetmeyi sevmeyen Harizmlilerin geri döneceğini, Mısır ordusunun da onlar olmadan savaşa girişmeyeceğini dile getirmiştir. Oldukça mantıklı gözükken bu öneri, Haçlı ordusunun başkumandanı Yafa Kontu Gautier de Brienne tarafından reddedilmiş ve derhal saldırı yapılması kararlaştırılmıştır. Franklar sağ kanatta yer alırken Dimaşk ve Humus askeri merkezde, Kerekli bedeviler ise sol cenahta saf tutmuştur.⁵⁴

İlginç birliktelikler ve sıra dışı ittifaklar içeren bu savaş, Harizmlilerin tüm güçleriyle Haçlıların ve onların Müslüman müttefiklerinin üzerine saldırmalarıyla başlamıştır. Humus birliklerinin bu saldırıya mukavemet etmelerini Dimaşklılardan ricati izlemiş ve müttefikler büyük bir mağlubiyet yaşamıştır. Haçlılar ise Harizmliler ile Mısır ordusunun arasında sıkışıp kalmış ve sonunda büyük bir mağlubiyet tatmışlardır.⁵⁵ Bu ilginç ve çok uluslu, çok dinli ordunun genel zayıyatı ise bir o kadar trajik olmuştur. İki bin kişilik Humus ordusundan bin yedi yüz yirmi asker ölmüş ya da esir düşmüştür. Üç yüz kırk sekiz Tapınak şövalyesinden sadece otuz altısı kaçabilmiş, dört yüz kırk Töton şövalyesinden sadece üçü sağ kalmayı başarmıştır.⁵⁶

Tarihçi ve müfessir Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), abartılı bir anlatımla Haçlılardan katledilenlerin sayısını, otuz binin üzerinde göstererek bu hezimetin büyüklüğüne işaret etmiştir. Ayrıca Harizmliler bu savaşta, Haçlılardan ve Dimaşklılardan pek çok ganimet ele geçirmiştir.⁵⁷ Haçlılar, Askalan ve Yafa'yı bu şehirlerin tahkimatının sağlamlığından dolayı Mısır ordusuna vermemiştir.⁵⁸ Ancak büyük bir dehşet yaşayan Papa IV. Innocentius, İngiltere kralı III. Henry (1216-1272) ve Fransa kralı IX. Louis'e (1226-1270) imdat çağrısı yaparak içine düştükleri büyük buhranı dile getirmiş, yeni bir Haçlı seferi için yalvarmıştır.⁵⁹ Bu çağrıya, sadece

⁵⁴ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/226.

⁵⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 3/169-172; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/306; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu 'z-zâhire*, 6/322; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/336-337.

⁵⁶ Asbridge, *The Crusades, The War for the Holy Land*, 627-628; Bulst-Thiele, "Zur Geschichte der Ritterorden und des Königreichs Jerusalem", 223-225.

⁵⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/274.

⁵⁸ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/227-228.

⁵⁹ Rotherlin Continuation, "Continuation de Guillaume de Tyr de 1229 à 1261, dite du manuscrit de Rothelin", *Publié par Arthur Beugnot et A. Langlois* (Paris: Académie des inscriptions et belles-lettres, 1859), 2/563-565.

adağını yerine getirebilmek için VII. Haçlı Seferi hazırlıklarına başlayan Fransa Kralı IX. Louis icabet etmiştir.⁶⁰

Bu sıra dışı savaşın temel müsebbibi olan el-Melikü's-Salih İsmail ise perişan bir şekilde Dımaşk'a kaçarak şehre kapanmıştır. Peşlerine düşen Mısır askeri de yetişerek onu bu kadim şehirde muhasara altına almıştır.⁶¹ Burada kazanılan Harbiye veya La Forbie Zaferi, Dımaşk, Humus ve Kerek güçlerinin Suriye'deki hâkimiyet iddialarını çürüttüğü gibi, bölgedeki Haçlı Devletlerini de yok olma tehdidi altına sokmuştur.⁶²

La Forbie Zaferi'nin tarihte oynadığı rol ve Harizmlilerin bu savaşta başarıları ise oldukça büyük olmuştur. 1187'deki Hittin yenilgisi ve hemen ardından Kudüs'ün Selahaddin tarafından ele geçirilmesi üzerine başlatılan III. Haçlı Seferi ile şimdiki sürecin birbiriyle neredeyse tamamen örtüştüğü söylenmiştir. 1244'teki La Forbie yenilgisinden sonra Harizmlilerin Kudüs'ü ele geçirmeleri ve ardından Avrupa'dan istenilen yardım talepleri, 1187 sonrası süreç ile birebir örtüşmüştür. Bu sürecin Üçüncü Haçlı Seferi'nden belirgin iki farkından birisi Harizmlilerin Kudüs'ü ele geçirdikten sonra Selahaddin'in hoşgörüsünün aksine şehirde katliam yapmaları olmuştur.⁶³

Haçlı kaynakları, şimdiye kadar Kudüs'te görmedikleri katliam ve barbarlığı Harizmlilerin işlediklerini özellikle ileri sürmüşlerdir. Kudüs Patriği Robert, Kutsal Mezar Kilisesi'nde bulunan Haçlı krallarına ait mezarların dahi çiğnendiğini ve kemiklerinin her tarafa saçıldığını söylemiştir.⁶⁴ Oysa Patrik, 1099 yılında Haçlıların Kudüs'ü ele geçirdikleri zaman yaptıkları çok daha büyük katliamdan söz etmemiştir. Haçlıların yaşadığı bu önemli hezimet ve sonrası için Batı Avrupa ve papalık, bu taleplere daha öncekinden çok az kabul göstermiştir. Papa IV. Innocentius, II. Frederich ile anlaşmazlığı yüzünden Roma'dan kaçarak Fransa'daki Avignon'a yerleşmiştir. Papa ve beraberindeki piskoposlar, Kudüs'ü düşünmekten ziyade, kendi varlıklarının devamını gözetmiş, II.

⁶⁰ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 45 vd.; E. Delaruelle, "L'idée de Croisade Chez Saint Louis", *Bulletin de Literature Ecclesiastique* 61 (1960), 241-251.

⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/274-275.

⁶² Peter Jackson, "The Crusades of 1239-1241 and their Aftermath", *Bulletin of School of Oriental and African Studies* 50 (1987), 32-60.

⁶³ Joshua Prawer, *Histoire du Royaume Latin de Jerusalem*, çev. G. Nabon (Paris: Centre National Recherche Scientifique, 1970), 2/309-313.

⁶⁴ Mathew Paris, *Mathew Paris's English History*, çev. J. A. Giles. London: Print Book, 1852), 1/524-525; Kaspar Elm, "Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden", *Die geistlichen Ritterorden Europas*, ed. Helmut Beumann and Manfred Hellmann (Sigmaringen: Thorbecke, 1980), 141-169.

Frederich'in Sicilya ve Almanya'daki haklarını iptal ederek onu yeniden aforoz etme peşine düşmüşlerdir.⁶⁵

Harizmliler, La Forbie Zaferi sonrası, Mısır'dan alacakları zengin dirlikler ile ihyâ olma hayalleri kurarken, beklemedikleri bir uygulama ile karşılaşmıştır. Harizmlilerin güçlenmesini, merkezi yönetimi ve kendi otoritesi için tehlike gören es-Sâlih Necmeddin Eyyüb, onları Mısır hududuna yaklaştırmadığı gibi sınırlara da askerî birlikler yerleştirmiştir. Aradığını bulamayan Harizmliler ise Haçlılara ait Filistin topraklarında ve Frankların merkezi Akkâ civarında yağmada bulduktan sonra⁶⁶ şanslarını Mısırlılarla birlikte Dımaşk'ı muhasara etmede denemek istemiştir.⁶⁷

Mısır Eyyübî hükümdarı Eyyüb'ub veziri Muinüddin Hasan b. eş-Şeyh kumandasındaki memlûk askerleri, önce Haçlılar ve Dımaşk ile ittifakta yer alan Kerek hükümdarı en-Nâsır Dâvûd'un Ürdün'ün batısında kalan tüm arazisini elinden alarak onu cezalandırmıştır.⁶⁸ Nisan 1245'te Dımaşk önlerine gelen Mısırlılar ile Harizmlilerin Dımaşk muhasarası,⁶⁹ es-Salih İsmail'in Ba'lebek'e çekilerek Dımaşk'ı es-Salih Necmeddin Eyyüb'a bırakması ile sonuçlanmıştır. Şehir, bu etkin muhasaraya altı ay kadar dayanabilmiş ve 1246 yılı başlarında, Mısır ordusuna itaat ederek şehrin kapılarını açmıştır. Ancak Harizmliler, şehir emân yoluyla ele geçirildiği için Dımaşk'tan bekledikleri ganimeti elde edememiştir. Önce Mısır'da alacaklarını ümit ettikleri iktâlardan olan Harizmliler, şimdi de Dımaşk önlerinde bir kez daha hayal kırıklığına uğramışlardır.⁷⁰

Ortaya çıkan bu olumsuzlukla kızgınlıkları artan Harizmliler, bu kez de hizmetine girdikleri es-Sâlih Eyyüb'un rakibi ve daha önce es-Sâlih Necmeddin Eyyüb'a mağlup olan es-Salih İsmail'i, Ba'lebek'ten çağırarak Dımaşk'ı yeniden muhasara etmişlerdir. Harizmlilerin hafife aldıkları es-Salih Eyyüb, Humus'taki el-Mansur İbrahim ve Halep nâibi ile anlaşıp onlara yeterince para vererek saf değiştirmelerini sağladıktan sonra

⁶⁵ Asbridge, *The Crusades, The War for the Holy Land*, 627-628.

⁶⁶ Runciman, *A History of the Crusades*, 3/228; Asbridge, *The Crusades, The War for the Holy Land*, 641.

⁶⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire*, 6/324; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/341; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 22/387.

⁶⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 1/84; Yunîni, *Zeylû mir'âti'z-zamân*, 2/173; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 3/174; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kurûb*, 5/348-350.

⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, 4/1810; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbari'l-beşer*, 3/174; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/310-311; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 22/387; Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 1/420-421; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 277.

⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/499; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 29/310-311; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/278; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, 5/414; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 22/397; Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, 276-277.

muhallifleri Humus Gölü civarında mağlup etmiştir.⁷¹ Humus ve Haleplilerin es-Sâlih Necmeddin Eyyûb'a verdikleri desteğin bir başka önemli sebebi, yağma ve talanlarından bıktıkları Harizmlilerden nefret etmeleri olmuştur.⁷² Mağlup olan ve sağ kalabilen Harizmliler, kumandanları Berke Han'ı dahi kaybederek Kerek'e kaçmışlar, Dımaşk'ta es-Salih İsmail ise kaderi ile başa başa kalmıştır.⁷³

Amca es-Sâlih İsmâil, yeğeni es-Sâlih Eyyûb karşısında mağlup olarak Dımaşk'ı terk etmiş, Halep'teki en-Nâsir b. Aziz'in kendisine sahip çıkması ile buraya sığınmıştır.⁷⁴ Bundan sonra Dımaşk dışında Ba'lebek, Busrâ ve Sarhad da es-Salih Eyyûb'a itaat arz etmiştir. 1247'de es-Sâlih Eyyûb Dımaşk'a ve çevresine hâkim olmanın verdiği rahatlıkla Mısır'a dönmüştür. Yolda Kudüs'ü de ziyaret etmiş, halka para dağıtarak onları memnun ettiği gibi, şehir surlarının da onarılmasını emretmiştir. Bundan sonra da yeniden Haçlılara yönelerek onları Taberiyye'de sıkıştırıp Ağustos ayında burayı ele geçirmiştir. Daha sonra da Askalan üzerine yürümüş ve burasını Aralık ayı sonlarında ele geçirmiştir.⁷⁵ Harizmlilere gelince, onlar bölgede unutulup gitmelerine rağmen Kudüs'ü fethetmeleri ve La Forbie'de elde ettikleri büyük zaferle anılmıştır. Öte yandan onların başardıkları bu önemli işler, "1248 itibarıyla kendisini gösterip 1249 yılında sona eren VII. Haçlı Seferi'nin savuşturulması ve sonrasında kurulan Memlük Devleti için de bir moral kaynağı" olmuştur diyebiliriz.

Sonuç

1230'da yapılan Yassıçemen Savaşı, Ahlat, Anadolu ve el-Cezîre'nin kaderinde etkin olduğu gibi Kudüs'ün de talihinin değişmesinde mühim bir rol oynamıştır. Yassıçemen Savaşı'nda mağlup olan Celâleddin Harizmşah, kaçarak saklandığı Âmid'in bir dağ köyünde öldürülmüş, dağılan ordusu ise Cezîre bölgesinde eşkiyalık yapmaya başlamıştır. Sind'den Azerbaycan'a kadar Moğollar karşısında önemli başarılar kazanan bu kılıç artıkları, dönemin hükümdarları tarafından paralı asker olarak istihdam edilmiştir. Anadolu'nun kudretli hükümdarı Alâeddin Keykubad yanında Cezîre'ye hükmeden Eyyûbîler de Harizmlilerle askerleri ordularında bulundurmışlardır. Önce el-Melikü'l-Eşref'e hizmet eden Harizmliler askerler, 1237'den sonra onun yeğeni el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un emrine girmişlerdir.

⁷¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîre*, 136-137/1; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/499; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l-taleb*, 4/1810-1811.

⁷² Runciman, *A History of the Crusades*, 3/228.

⁷³ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*, 3/175; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/280-281; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, 5/413-414; Makrîzî, *es-Sülûk li ma'rifeti düvelü'l-mülük*, 1/427-428; Humpreys, *From Saladin to the Mongols*, 289-290.

⁷⁴ Humpreys, *From Saladin to the Mongols*, 287.

⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 17/278-279, 283-285; Runciman, *A History of the Crusades*, 3/229; Humpreys, *From Saladin to the Mongols*, 299-301.

1238 tarihi, Eyyübîler için yeni kırılmaların yaşandığı bir yıl olmuş Mısır'daki el-Melikü'l-Kâmil'in ölümü onun mirası üzerinde kavgaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu iktidar mücadelesi sonucu Harizmlilerin emri altına girdikleri es-Sâlih Eyyüb, Mısır'a hâkim olmuştur. Onun bu yükselişi Dımaşk'a hâkim olan amcası es-Sâlih İsmâil ve Kerek hükümdarı en-Nâsır'ın düzenini bozmuş, ikisi birlikte es-Salih Eyyüb'a karşı cephe almışlardır. Gücünü daha da artırmak isteyen es-Sâlih İsmâil, Humus Eyyübî hükümdarını yanına çektiği gibi Haçlıları da ittifaka dâhil etmiştir. Bu durum karşısında Suriye'deki Harizmlileri yardıma çağıran es-Sâlih Eyyüb, Nil'deki Ravza Adası'nda özel eğittiği memlûk askerlerini Gazze'ye doğru yola çıkarmıştır. Öte yandan Suriye'den Gazze'ye doğru ilerleyen Harizmliler, güzergâhlarındaki Kudüs'e saldırmışlardır. Bu hücumu hazırlıksız yakalan Haçlılar, Harizmlilerin taarruzları karşısında etkili olamamış sağ kalmayı başaranlar, şehirden ancak Kerek Eyyübî hükümdarının çabalarıyla bir katliamdan kurtulmayı başarmışlardır. Buna rağmen geri dönenler ve Yafa'ya doğru gidenlerin akıbeti oldukça acı olmuş çoğu Harizmliler tarafından kılıçtan geçirilerek öldürülmüştür.

1244'te Kudüs'ü yeniden fetheden Harizmliler, daha sonra Gazze'de Mısır ordusu ile buluşmuşlardır. Mısır ordusu ve Harizmliler, Haçlıların La Forbie, Müslümanların Harbiye olarak isimlendirdikleri kumluk bir arazi yakınlarında karşılaşmışlar bu büyük savaş, Harizmlilerin yer aldığı tarafın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu savaşta Dımaşk, Humus ve Kerek askerinden çok Haçlılar zarar görmüş, Tapınakçılardan Töton şövalyelerine, Hospitalierlerden Frank asilzadelerine kadar pek çok kişi bu esnada öldürülmüştür. Kaçabilen çok az kişi Askalan'ın korunaklı surları sayesinde hayatta kalabilmiştir. Bu parlak zaferden sonra Mısır'dan kendilerine verilecek zengin iktâlar bekleyen Harizmliler, aradıklarını bulamadıkları gibi Mısır sınırına dahi yaklaştırılmamışlardır. Bundan sonra Mısır ordusu ile Dımaşk'ı muhasara eden Harizmliler, altı ay sonra şehrin emânla alınmasının ardından da istediklerine nail olamamış, ganimet elde etmelerine ve şehri yağmalamalarına izin verilmemiştir. İkinci kez hayal kırıklığına uğrayan Harizmliler, saf değiştirip Ba'lebek'e çekilen Dımaşk Eyyübî melikini yanlarına alıp es-Sâlih Eyyüb'a karşı çıksalar da yenilerek bölgeye dağılmışlardır. Bu hareketli tarihi süreç ile, 1244'te Kudüs'ün yeniden fethi ve ardından La Forbie Zaferi'nin kazanılmasında Harizm Türkleri'nin önemli bir rolü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Abulafia, David. *Frederick II. A Medieval Emperor*. London: Penguin, 1988.
- Ambroise. *The Crusade of Richard Lion-Heart*. ed. Austin P. Evans. New York: Columbia University Press, 1941.
- Armstrong, Karen. *Jerusalem, One City Three Faiths*. New York: Ballantine Books, 1997.
- Asbridge, Thomas. *The Crusades, The War for the Holy Land*. London: Simon & Schuster Publishing, 2012.
- Barber, Malcolm. *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2006.
- Basuğuy, Bedrettin. "Medical Developments During the Reign of Salah al-Dîn al-Ayyûbî and the Famous Physicians of the Period". *Journal of Research on History of Medicine* 7/4 (February 2019), 3-18.
- Bulst-Thiele, Marie Luise. "Zur Geschichte der Ritterorden und des Königreichs Jerusalem im 13. Jahrhundert bis zur Schlacht bei La Forbie am 17 Oktober 1244". *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 22 (1966), 197-226.
- Burgtorf, Jochen. "William of Châteauneuf (d. 1258)". *Crusades an Encyclopedia*. ed. Alan V. Murray. 1278-1279. California: Santa Barbara, 2006.
- Cahen, Claude. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*. çev. Erol Üyepazarıcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Cobb, Paul M. *The Race of Paradise, An Islamic History of the Crusades*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Continuation, Rotherlin. "Continuation de Guillaume de Tyr de 1229 à 1261, dite du manuscrit de Rothelin". *Publié par Arthur Beugnot et A. Langlois*. 2/563-565. Paris: Académie des inscriptions et belles-lettres, 1859.
- Davies, Norman. *Avrupa Tarihi*. çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Delaruelle, E. "L'idee de Croisade Chez Saint Louis". *Bulletin de Literature Ecclesiastique* 61 (1960), 241-251.
- Ebü Şühbe, Bedreddin. *es-Sîretü'n-nebeviyye fî da`vi'l-Kur`ân ve's-sünne*. Dımaşk: y.y., 1988.
- Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî. *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.
- Elm, Kaspar. "Kanoniker und Ritter vom Heiligen Grab. Ein Beitrag zur Entstehung und Frühgeschichte der palästinensischen Ritterorden". *Die Geistlichen Ritterorden Europas*. ed. Helmut Beumann - Manfred Hellmann. 141-169. Sigmaringen: Thorbecke, 1980.
- Ernoul. *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*. çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.

Hatibi, Ebulfazl. "el-Melikü's-Sâlih, Ebü'l-Hayş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/80. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Humphreys, R. Stephen. *From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260*. Albany: State University of New York Press, 1977.

İbn Bibî, Nâsrüddîn Hüseyin. *el-Evâmiru'l-Alâiyye: Selçuknâme*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve dîvânu mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-Arab ve'l-Berber ve âsirihim min zevi's-şe'ni'l-ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah et-Türkî. b.y., Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Nazîf, Ebü'l-Fezâil Muhammed b. Alî. *et-Târihu'l-Mansûrî, Telhisü'l-keşf ve'l-beyân fî havâdisi'z-zamân*. thk. Dr. Ebu'l-Abd Dûdü. Dımaşk: Matbaatu'l-Hicâz, ts.

İbn Şeddâd, İzzeddin. *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. b.y., y.y., ts.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücûmu'z-zâhire fî mülûk Mısr ve'l-Kahire*. nşr. M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.

İbn Vâsıl, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Sâlim. *Müferricü'l-kurûb fî ahhâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl v.dğr. Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyeye, 1377/1957.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh. *Buğye-tü't-taleb fî târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fikr, ts.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh. *Zübde-tü'l-Haleb fî târihi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.

Jackson, Peter. "The Crusades of 1239-1241 and their Aftermath". *Bulletin of School of Oriental and African Studies* 50 (1987), 32-60.

Joinville, Jean de. *Bir Haçlınnın Hatıraları*. çev. Cüneyt Kanat. İstanbul: Yedi-tepe Yayınevi, 2014.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *Subhu'l-a'sâ fî sinaâti'l-inşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Khalid Masud, Muhammad. "The Obligation to Migrate: The Doctrine of Hijra in Islamic Law". *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*. ed. D. F. Eickelman - J. Piscatori. 29-49. London: Oxford University Press, 1990.

Lane-Pool, Stanley. *Saladin and the Fall of the Jerusalem*. London: Independently Published, 1898.

Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*. çev. Galip Üstün. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Lomax, John Philip. “Frederick II, His Saracens and the Papacy”. *Medieval Christian Perceptions of Islam*. ed. John Victor Tolan. 175-198. London: Routledge, 2000.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed. *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitât-ı ve'l-asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed. *es-Sülûk li ma'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Mayer, Hans Eberhard. “Der Brief Kaiser Friedrichs I. an Saladin von Jahre 1188”. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 14 (1958), 488-494.

Mayer, Hans Eberhard. “The Origins of the Lordships of Ramla and Lydda in the Latin Kingdom of Jerusalem”. *Speculum* 60 (1985), 537-552.

Montefiore, Simon Sebag. *Jerusalem, The Biography*. New York: Alfred A. Knopf Publishing, 2011.

Murray, Alan V. “Outremer”. *Crusades an Ancylopedia*. ed. Alan V. Murray. 910-912. California: Santa Barbara, 2006.

Müverrih Vardan. “Türk Futuhatı Tarihi, 889-1269”. *İÜEF Yayınları, Tarih Seminerleri Dergisi, Metin ve Vesikalar*. çev. Hrant D. Andreasyan. İstanbul: Millî Mecmua Basımevi, 1937.

Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed. *Celâleddin Harizmşah Biyografisi*. çev. Necip Asım. nşr. Mustafa Demirci. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.

Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fi finûni'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.

Ocak, Ahmet Yaşar. *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babaîler İsyanı*. İstanbul: Derghâ Yayınları, 1980.

Oldenbrough, Zoe. *The Crusades*. çev. Anne Carter. New York: Pantheon Books, 1966.

Ömerî, İbn Fadlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr; Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

Paris, Mathew. *Chronica Majora*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Paris, Mathew. *Mathew Paris's English History*. çev. J. A. Giles. London: Print Book, 1852.

Prawer, Joshua. *Histoire du Royaume Latin de Jerusalem*. çev. G. Nabon. Paris: Centre National Recherche Scientifique, 1970.

Râvendî, Muhammed b. Ali. *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. çev. Ahmet Ateş. Ankara: TTK Yayınları, 1960.

Richard, Jean. “The Political and Ecclesiastical Organisation of the Crusader States”. *A History of the Crusades*. ed. Kenneth M. Setton. 5/193-250. Madison: University of Wisconsin Press, 1969-1989.

Ross, Linda. "Frederick II: Tyrant or Benefactor of the Latin East?". *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean* 15 (2003), 149-159.

Runciman, Steven. *A History of the Crusades*. Cambridge: Cambridge University Press, 1951.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebü Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg. *Nüzhetü'l-mâlik ve'l-mülûk fî muhtasarı sîreti men vellâ Mısr ve'l-mülûk*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.

Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-zamân fî tevârîhi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berrekât v.dğr. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Yavaş, Halil. *Siyasi ve Sosyo-Kültürel Yönleriyle Vikingler*. İstanbul: Motto Yayınları, 2019.

Yunînî, Kutbüddin. *Zeylü mir'âti'z-zamân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992.

